
БОЛОЊСКИ ПРОЦЕС: ПЕРСПЕКТИВЕ И ИЗАЗОВИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПРОЦЕСУ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ

УДК 378.014.4:316.422(497.11)
<https://doi.org/10.22182/ajp.1622021.4>
Прегледни рад

*Љиљана Коларски**

Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Болоњски процес представља заједнички подухват држава европског континента у намери да креирају јединствени простора високог образовања који ће омогућити размену знања и идеја ради успешног одговора на изазове глобалног тржишта. Од 1999. године, када је донета Болоњска декларација, до данас, 48 држава је потписало и прихватило начела исте. Република Србија је потписала Болоњску декларацију 2003. године чиме је започела реформу високог образовања. Процес спровођења реформи захтевао је значајан напор како би се усвојила кључна начела и променио дугогодишњи, традиционални начин рада. У самом процесу реформе наилази се на многобројне проблеме од којих поједини и даље представљају недовољно разрађене области попут ЕСПБ и мобилности. Стога, основни циљ рада јесте покушај да се кроз анализу најчешћих проблема стекне свеобухватнији преглед тренутног стања имплементације Болоњског процеса у

* Имејл-адреса: ljiljana.kolarski1@gmail.com.

области високог образовања Републике Србије као и могућност за унапређење.

Кључне речи: Болоњска декларација, Европска унија, Република Србија, високо образовање, сарадња у области високог образовања, реформа.

УВОД

Образовни систем један је од најважнијих стожера напретка друштва. Његов квалитет представља значајну детерминанту квалитета и степена економског развоја. Из тог разлога, неопходно је да образовни систем буде конципиран тако да одговара на потребе тржишта рада и обезбеди квалитетно образовање. Како би се постигла таква компатибилност спроводе се реформе целокупног образовног система, а посебно високог образовања, које је директно изложено утицају економских, технолошких и политичких дешавања.

Подстицај за реформу високог образовања на европском континенту није потекао из академских кругова већ је био мотивисан прагматичним и практичним разлозима које су произашле из потребе држава Европске уније да на адекватан начин одговоре на изазове који су последица глобализованог тржишта и глобализоване економије (Антоловић и Петковић 2009а, 197). Највећа реформа европског високог образовања отпочела је доношењем Болоњске декларације 1999. године, чијим су се потписивањем министри 29 земаља¹ потписница обавезали на унификацију система високог образовања предвиђену до 2010. године (Антоловић и Петковић 2009б, 196). Болоњска декларација не садржи правно обавезујућу одредбу јер је базирана на међусобном поверењу али све државе потписнице чине напоре да прилагоде своје правне прописе у складу са принципима Болоњског процеса док институције високог образовања врше имплементацију истих (Damjanović i Šofranac 2010а, 75).

Одредбе које произилазе из Болоњске декларације тичу се низа реформи: степеновање студија по принципу додипломских (основне и мастер) и последипломских (докторске) студија; увођење

¹ Аустрија, Белгија, Бугарска, Чешка, Естонија, Данска, Финска, Француска, Немачка, Грчка, Мађарска, Исланд, Ирска, Италија, Летонија, Литванија, Луксембург, Малта, Норвешка, Холандија, Португалија, Пољска, Словачка, Словенија, Румунија, Шведска, Швајцарска, Шпанија и Уједињено Краљевство.

бодовног система (ЕСПБ); подела наставног садржаја у блоковим модулима; акредитација студијских програма и њихова упоредивост; успостављање различитих нивоа компетенција као исхода сваког од три нивоа академских студија (Антоловић и Петковић 2009с, 198). Академски систем Републике Србије и високообразовне институције прикључиле су се реформама високог образовања у Европи 2003. године када је Република Србија потписала Болоњску декларацију и тиме преузела међународну обавезу да високо образовање прилагођава њеним начелима и захтевима (Гајић, Марков и Радуловић 2013, 67).

Ипак, чини се да након скоро две деценије од потписивања Болоњске декларације постоји простор за анализу спроведених реформи и њихово унапређење. Постоје области које нису или су само делимично реформисане и често на неадекватан начин. Стога, рад има за циљ да укаже на проблеме у процесу реформи високог образовања Републике Србије које се одвијају као део Болоњског процеса али и да укаже на перспективе унапређења и недостатке који успоравају имплементацију реформи.

НАСТАНАК И ИДЕЈНИ КОНЦЕПТ БОЛОЊСКОГ ПРОЦЕСА

Да би се објаснио Болоњски процес, важно је почети од неколико докумената који су му претходили и поставили кључне начела у европском пољу високог образовања. Први документ носи назив Магна Карта Университатум (*The Magna Charta Universitatum*), потписан је од стране 388 ректора европских универзитета 18. септембра 1988. године на деветсоту годишњицу Универзитета у Болоњи (Observatory Magna Charta Universitatum 2018). Основна начела прокламована овим документом се односе на: аутономију универзитета који мора бити у свом истраживању и проучавању морално и интелектуално независан од било каквих политичких ауторитета и привредних центара моћи; истраживање и настава су јединствена целина како би се осигурало да универзитети прате промене у потребама и захтевима друштва; слобода истраживања и проучавања представљају основно начело универзитета; улога универзитета као чувара хуманистичке традиције и брига да се достигну универзална знања док се у испуњавању своје мисије превазилазе географске и политичке границе и потврђује потреба различитих култура да се узајамно упознају и утичу једна на другу (Jarić 2010a, 158).

Следећи важан документ носи назив Лисабонска конвенција о признавању квалификација високошколског образовања у европској регији (*Lisabon Recognition Convention*), потписана је 11. априла 1997. године са циљем признавања квалификација издатих од стране друге институције осим ако институција која врши признавање не утврди да постоји знатна различитост (Универзитет у Новом Саду 2007а).

Убрзо након Лисабонске конвенције потписан је 25. маја 1998. године документ од стране европских министара надлежних за високо образовање Француске, Италије, Велике Британије и Немачке на универзитету Сорбона у Паризу под називом Сорбонска декларација о усклађивању архитектуре европског високообразовног система (Универзитет у Новом Саду 2007б). Сорбонска декларација додатно истиче значај појединих начела као што су централна улога универзитета, приступ разноврсним програмима попут мултидисциплинарних студија, мобилност али и стварање европске зоне високог образовања (Јагић 2010б, 180). Три поменуте конвенције поставиле су скуп најважнијих начела и вредности на којима је заснован европски концепт високог образовања а који ће додатно бити утемељен кроз низ реформи познатих као Болоњски процес.

Болоњски процес настао у контексту европских интеграција, економске стагнације европске привреде крајем 20. века и масификацијом високог образовања (Водрошки Spariosu 2017а, 89). Званично је почео 19. јуна 1999. године када је 29 држава потписало Болоњску декларацију (Pavlović 2013, 61). Од те године до данас, Болоњску декларацију потписало је укупно 48 држава укључујући Грузију, Јерменију, Азербејџан и Казахстан чиме су постали део Европског простора високог образовања (*EHEA-European Higher Education Area*), што је формални назив Болоњског процеса (European Commission 2018, 8). Болоњска декларација представља кључни документ који означава прекретницу у развоју европског високог образовања и слободно преузету обавезу свих држава потписница за реформисање властитог система високог образовања са циљем стварања компатибилности на европском нивоу (Damjanović i Šofranac 2010б, 83).

Као кључни документ у креирању приоритета европског образовног простора, Болоњска декларације истиче следеће конкретне циљеве: прихватање система лако препознатљивих и упоредивих нивоа образовања; увођење Додатка дипломи (*DS-Diploma Supplement*); систем базиран на два главна циклуса (додипломски и дипломски) где први циклус мора трајати најмање

три године; увођење Европског система трансфера и акумулације бодова (*ECTS-European Credit Transfer and Accumulation System*); промовисање мобилности студената и професора, истраживача и административног особља; увођење „заједничке дипломе” (*joint degree*) које издају две или више институција; дефинисање поступка признавања стечених квалификација и диплома у складу са Лисабонском конвенцијом; формирање агенције за акредитацију, увођење система контроле квалитета; успостављање механизма за учење целог живота (*lifelong learning*); промовисање европске сарадње у осигурању квалитета (*ENQA-European Association for Quality Assurance in Higher Education*); и промовисање европске димензије у високом образовању (Damjanović i Šofranac 2010c, 82; Turajlić 2003a, 8).

Иако је целокупни процес реформи добио назив по Болоњској декларацији свакако је важно поменути следеће конвенције које се заснивају на Болоњској декларације и додатно истичу основна начела, а међу њима су: Саламанска конвенција из 2001. године, Прашки коминике из 2001. године, Берлински коминике из 2003. године, Бергенски коминике из 2005. године и Лондонски коминике из 2007. године (Damjanović i Šofranac 2010d, 78).

У следећем делу рада биће анализирани потешкоће које се јављају у процесу реформи у области високог образовања Републике Србије, од потписивања Болоњске декларације 2003. године, у циљу усклађивања са европским стандардима високог образовања.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА БОЛОЊСКОГ ПРОЦЕСА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ: STATUS QUO?

Припреме за укључење у Болоњски процес Републике Србије започете су у марту 2001. године када је организована конференција „Високо школство у Србији на путу ка Европи” приликом које су изнета основна начела самог процеса, а након тога извршена институционална евалуација свих универзитета (Turajlić 2003b, 8). Међутим, усвајање Закона о високом образовању, у августу 2005. године, сматра се почетком примене Болоњске декларације јер је уведено неколико промена у систем високог образовања по начелима Болоњске декларације: три циклуса студирања (основне, мастер и докторске студије); коришћење европског система преноса бодова (ЕСПБ); акредитација и осигурање квалитета студијских програма и високошколских установа; више школе су трансформисане у високе школе струковних студија и постале су део система високог

образовања (Јарић и Вукасовић 2009а, 119–120). Целокупни процес реформи праћен је одређеним проблемима што је утицало на процес имплементације одредаба Болоњске декларације те ће бити укратко представљене у наредном делу рада.

На самом почетку спровођења реформи на универзитетима су формиране радне групе које су радиле на упознавању са основним начелима Болоњске декларације (Вогдановић 2005, 27). Тада се са променом у структури студија високог образовања ставља акценат на квалитет реформисаних студијских програма али и на промене у структурама одлучивања и задацима наставног и ненаставног особља (Спасојевић, Клеут и Бранковић 2012а, 1160). Међутим, реформа дугогодишњег, традиционалног начина организовања рада високообразовних установа представљала је велики изазов.

Упркос начелном прихватању реформи постојао је отпор да се мењају већ уходани системи реализације наставе што указује на неспремност да се ради са већим радним оптерећењем и на нов начин (Лукић и Петровић 2005, 214). Примећују се извесне мањкавости попут недовољно концизно дефинисаних и координисаних активности учесника и њихових надлежности (редовног консултовања стручњака, чланова одсека, катедри и института за педагогију) у процесу реформи што је довело до неадекватне примене главних начела Болоњског процеса а манифестовало се различитим интензитетом и брзином спровођења реформи на појединим факултетима (Антоловић и Петковић 2009б, 197). Наведено се потврђује чињеницом да су факултети природно-математичких и техничких наука најдаље одмакли у процесу спровођења реформи док факултети друштвених и хуманистичких наука заостају (Антоловић и Петковић 2009с, 197).

Недостатак хармонизованих активности може се приписати *top-bottom* принципу спровођења реформи, односно, „одозго” што заобилази универзитете на које се Болоњска реформа највише односи (Антоловић и Петковић 2009д, 196). Овакво стање јасно указује да процес спровођења реформи мора да буде прилагођен сваком факултету-универзитету сходно његовим капацитетима (у смислу бројности наставног особља, броја студената, расположиве опреме) и научном облашћу истраживања. Као последица некоординисаног и неприлагођеног програма спровођења реформи долази до промена које нису у вези са Болоњским процесом, већ представљају својеврсне одговоре на локалне изазове (Вранковић 2010, 72). То даље подразумева промене које воде ка студијском програму другачијем од дотадашњег али не и новом који је у потпуности заснован на начелима Болоњског процеса. Делимично спровођење реформи које

су део Болоњског процеса, у комбинацији са онима које то нису, а због својеврсне интерпретације декларације, довеле су до *status quo* процеса реформи Болоњског процеса.

Оно што додатно отежава процес имплементације реформи јесте општост Болоњске декларације која истиче најважније вредности и циљеве али не и начин спровођења истих. То оставља много простора за различите интерпретације декларације и доводи до такозване *квази Болоње*, односно реформи које су започете и/или су у процесу имплементације често у складу са правилима факултета на којем се спроводе.

Како би се објаснила поменути констатација, овде ћемо навести један од најчешћих примера који се појављује на факултетима друштвено-хуманистичких наука а тиче се литературе за спремање испита. На сваком предмету постоје испитне и предиспитне обавезе које студент мора да испуни у току академске године како би положио предмет и стекао неопходан број ЕСПБ бодова за упис у следећу академску годину. Предиспитне обавезе постоје како би се део градива за испит брже и лакше савладао али и смањено. Међутим, веома је учестала ситуација да се за (вежбе које су најчешћи вид предиспитних обавеза) обрађује градиво и користи литература која није одређена за испит. На тај начин, не долази до ослобађања студената обимне литературе, напротив, прелазе се области које нису део испита те се литература заправо повећава. Још један проблем са којим се студенти сусрећу јесте застарелост литературе која неретко датира из седамдесетих и осамдесетих година прошлог века. Уколико не постоји приступ домаћој и страниј литератури која је новијег датума и која објашњава актуелна дешавања научне области веома је тешко очекивати од студента стицање компетенција које су неопходне за тржиште рада по завршетку студија.

Поменути пример указује да, услед недовољног познавања начела Болоњске декларације, долази до спровођења реформи које заправо нису део Болоњске декларације већ спонтано и прећутно копирање система европских факултета (Penezić 2017). То последично води до конфузије, застоја у унапређењу високог образовања и незадовољства студената што се огледа у честим студентским протестима (Vreme 2009). Поменути пример само је један од многих којих се дешавају на различитим факултетима као последица одсуства консензуално утврђених образаца спровођења начела Болоњске декларације.

Из тог разлога, у следећем делу рада анализираће се два кључна начела Болоњске декларације која представљају најучесталији

изазов на факултетима у Републици Србији: примена европског система преноса бодова (ЕСПБ) и мобилности наставног особља и студената свих нивоа студија.

ЕСПБ И МОБИЛНОСТ КАО НАЈВЕЋИ ИЗАЗОВИ БОЛОЊСКОГ ПРОЦЕСА

Европски систем преноса и акумулације бодова (ЕСПБ односно *European Credit Transfer and Accumulation System*) представља оквир за бодовање којим се оцењује, мери, описује и упоређује успех учења (Универзитет у Новом Саду 2007с, 23). Бодови су квантитативни начин изражавања рада потребног просечном студенту и односе се на радно оптерећење студената у остваривању исхода учења у оквиру одређеног курса, програма или периода учења (Универзитет у Новом Саду 2007d, 23; Bodroški Spariosu 2017b, 113). Бодови се симболично означавају као врста „валуте” у Европском систему високог образовања који се заснива на раду студента а коначно утврђује испитом (Маринковић Недућин и др. 2007а, 2). Систем бодова креиран је као ефикасан инструмент за формирање транспарентних студијских програма, за лакше препознавање и компарацију студијских програма, за признавање високошколских квалификација као и за поспешивање мобилности студената (Damjanović i Šofranac 2010e, 89).

ЕСПБ инициран је још 1989. године а званично је уведен Болоњском декларацијом 1999. године са превасходним циљем да се поспешу мобилност студената, тачније, као мера остваривања највеће могуће мобилности студената (Универзитет у Новом Саду 2007е, 23). Као иницијална мера за остваривање мобилности студената концепт је добио назив *европски систем преноса бодова* а кроз закључак да се њиме може изразити и оптерећење у оквиру једног програма почео је да се користи назив европски систем преноса и акумулације бодова (*ECTAS-European Credit Transfer and Accumulation System*) (Marinković Nedućin, Lazetić 2002a, 7).

Основне карактеристике ЕСПБ су следеће: студент у просеку ради 40 сати недељно; укупно оптерећење студента састоји се од похађања предавања и вежби, консултација, припрема за наставу, семинарских радова, пројеката, дипломског/мастер рада и др.; уведена је конвенција да 60 бодова представља квантитативну меру оптерећења просечног студента у једној академској години, односно, 30 бодова у једном семестру; један бод одговара 25-30 сати рада студента; бодови се додељују свакој наставној компоненти

студијског програма (предмет, модул, дипломски рад, дисертација); студенту се бодови за поједини испит додељују тек након што је тај испит положио; бодови нису оцене нити их замењују (Маринковић Недучин и др. 2006b, 3).

Концепт ЕСПБ пренет је и на све нивое студија, те тако према Закону о високом образовању Републике Србије, који је усклађен са Болоњском декларацијом, сваки циклус студија носи одређени број бодова: основне академске студије од 180 до 240 ЕСПБ, мастер/специјалистичке студије од 60 до 120 ЕСПБ и докторске студије најмање 180 ЕСПБ (Маринковић Недучин и др. 2006c, 3).

Увођење ЕСПБ у наставне програме факултета у нашој држави захтевало је промену и иновативност наставног особља како би се предмети организовали тако да поштују начело Болоњске декларације. Досадашња пракса указује да се ЕСПБ примењује на два начина: *одоздо на горе*-фокус је на оптерећењу студента на одређеном предмету и *одозго на доле*-фокус је на укупном оптерећењу студента током читавог програма (Marinković Nedučin i Lazetić 2002b, 22). Како је први концепт фокусиран на један конкретан предмет, нејасан је његов положај у односу на друге и на општи план студија, услед чега долази до ситуације да професор прецени или потцени свој предмет што директно утиче на процену потребног рада студента (Marinković Nedučin i Lazetić 2002c, 22). Својеврсна калкулација бодовима углавном се користи као средство за смањивање укупног броја предмета кроз додељивање већег броја бодова предметима (Perić, Martinović i Obradović 2005, 92). Поменути начин рада неретко доводи до непропорционалног и субјективног оптерећења студента у погледу радних сати, приоритизацијом појединих предмета или обратно одсуством исте. Дакле, долази до заобилажења базичног концепта ЕСПБ, а то је постављање студента у средиште наставног програма а не професора, односно, оптерећење студента а не професора наставним програмом (Damjanović i Šofranac 2010f, 89).

Иако је концепт ЕСПБ усмерен ка смањењу оптерећења студената, веома често студенти сматрају супротно, да бодови представљају *велико оптерећења*, те да се фокус са квалитетног образовања премешта на калкулисање и прикупљање тек толико бодова колико је довољно за пролаз. Оваква перспектива указује да студенти губе мотивацију за ширењем знања већ прикупљањем бодова за формално испуњавање постојећих услова. Колико је процес имплементације комплексан потврђује и чињеница да ЕСПБ као формално мерило које, не мери квалитет стеченог знања већ „оптерећеност студента”, поједине најразвијеније европске

државе нису чак ни примениле или су је ограничиле на мали број универзитета (Марковић 2011, 467; Узелац 2009, 62 цитирано у: Новаковић 2014, 288).

Следећи важан аспект имплементације ЕСПБ везан је за промовисање академске мобилности. Као део Болоњског процеса, мобилност подразумева приступ различитим могућностима за студирање и обуку студентима свих нивоа студија као и истраживање и обуке за наставнике, истраживаче и ненаставно особље (Универзитет у Новом Саду 2007f, 33). Стога, мобилност у оквиру реформе високог образовања није самосталан циљ реформе јер се начело мобилности може испунити уколико су друга начела испоштована међу којима је: успостављен систем преноса бодова, осигурање система квалитета, циклуси студирања и признавање квалификација (Damjanović i Šofranac 2010g, 115). Развој мобилности (размене) захтева напоре влада и високообразовних установа да прошире споразуме о сарадњи који би осигурали потпуно признавање студијских програма и бодова остварених у иностранству док се целокупни процес мобилности одвија у Европском простору високог образовања (Damjanović i Šofranac 2010h, 115). Главни циљ размене је повећање квалитета и ефективности система образовања кроз бољу размену идеја и знања, а последично и до усвајања добрих пракси (Damjanović i Šofranac 2010i, 115).

У циљу промоције и олакшавања мобилности ЕУ је креирала низ различитих програма којима је Република Србија приступила попут: Ерасмус Мундус (*Erasmus Mundus*), Жан Моне (*Jean Monnet*), ЦЕЕПУС (*CEEPUS- Central European Exchange Programme for University Studies*), Ерасмус Плус (*Erasmus Plus*). Најважнији аспект мобилности јесте усаглашавање студијских програма, признавање истих као и признавање остварених бодова на иностраном универзитету од стране матичних универзитета. На тај начин постиже се потпуна компатибилност и ефикасност студијских програма.

Како потпуна имплементација наилази на изазове, овде ћемо истаћи само један аспект мобилности који најчешће представља препреку потпуне имплементације ЕСПБ, односно, који је везан за признавање стечених бодова током студијског боравка на универзитету у иностранству. Приликом одласка на размену, која може трајати један семестар (шест месеци) или целу академску годину (десет месеци) студенти испуњавањем предиспитних обавеза и полагањем испита стичу одређен број бодова. По процедури, стечени бодови на универзитету у иностранству треба да буду признати на

матичном универзитету. Ипак, у пракси се дешава да студенти буду на размени у иностранству али да им услед некомпатибилности појединих предмета са матичног и иностраног универзитета, остварени бодови у иностранству не буду признати. Последично, студент поново полаже предмет на матичном универзитету који није похађао услед студијског боравка у иностранству. Уместо убрзаног и олакшаног процеса стицања бодова долази до додатног оптерећења студента и обезвређивања остварених бодова у иностранству.

Прилика која омогућава студенту да стекне додатна знања и искуства боравком на универзитету у иностранству представља терет јер непризнавањем бодова може доћи до кашњења у настави, семестар или целу академску годину, у зависности од времена проведеног на иностраном универзитету, степена неусклађености наставног програма и броја признатих бодова. Иако студенти најчешће одлуче за размену ради стицања нових знања, вештина и искуства свакако је забрињавајуће да се принцип признавања бодова не поштује у потпуности и доприноси додатном оптерећењу студената.

Значајно је напоменути да процес имплементације ЕСПБ и мобилности, али и других начела Болоњске декларације прати одсуство хронолошког, континуираног и транспарентног мониторинга свих досада спроведених реформи у области високог образовања. Мониторинг би представљао значајан алат који омогућава праћење свих промена и ефеката, као и позитивних и негативних аспеката за унапређење. Повратне информације о степену спроведених реформи су тренутно научни радови професора, који су свакако значајни али селективни јер су фокусирани на имплементирање начела Болоњске декларације на њиховим универзитетима, факултетима и катедрама. Из тог разлога, тешко је имати увид у целокупно стање реформи на нивоу универзитета целе државе већ се оно више своди на микро ниво. То опет указује да се добија делимичан увид по факултету или још уже, по одређеној катедри на којој је ангажован професор што додатно отежава увиду у целокупно стање. Такође, не постоји тачно утврђен временски размак тих радова већ оно зависи од намере професора, његове процене о неопходности таквог рада или просто интереса да такав рад објави а не од објективних потреба за таквим истраживањем. Поред тога, стање о процесу имплементације врше поједини центри и невладине организације које се баве питањем образовања.

Упркос комплексном процесу имплементације Болоњске декларације и свих потешкоћа које је прате, неоспорно је истаћи

неколико позитивних промена које су настале као последица примене кључних начела. Иако спорна потпуна имплементација ЕСПБ омогућено је смањење оптерећење студента до извесне мере што се огледа у смањеном опсегу литературе у виду ридера, писања есеја и семинарских радова, организовање вежби. Све то је утицало на постепено ослобађање предмета и до краћег временског периода за завршетак студија. Следствено томе, повећан је број дипломаца али и њихова просечна оцена.

ЗАКЉУЧАК

Област високог образовања представља једну од најзначајнијих области сваке државе чији квалитет развоја утиче на степен привредног и технолошког напретка као и очување националног идентитета. Из тог разлога, континуирано и добро планирано унапређење високог образовања, прилагођеног потребама тржишта, индикатора је успешности државе. Један од таквих подухвата представља Болоњски процес који је започет потписивањем Болоњске декларације 1999. године. Република Србија је препознала важност такве иницијативе те је потписивањем исте 2003. године постала део европског простора високог образовања. Иницијатива за спровођењем реформи и прилагођавању европских стандарда означила је почетак новог поглавља високог образовања у Републици Србији.

Промене су уносиле нови начин рада, поштовање нових вредности и уопште нови приступ високом образовању. Иако једноставна за разумевање, Болоњска декларација је донела и низ питања о томе на који начин спровести реформе. Како процес није наведен у самој декларацији показало се да је то представљало изазов у нашој држави. Реформе су почеле да се спроводе различитим опсегом и интензитетом на различитим универзитетима. Оно што се показало као једна од најпроблематичнијих области је примена начела ЕСПБ у контексту мобилности, односно, признавање бодова остварених током студијског боравка на универзитету у иностранству. Начело ЕСПБ је на тај начин веома повезано са начелом мобилности и утиче на степен његове успешности. Додатно, аспект који је неопходно унапредити у процесу реформи високог образовања је континуирани мониторинг надлежних установа са транспарентним извештајима и анализама о стању и ефектима реформе што отвара могућност разматрања која начела су најмање примењена и како их унапредити.

На крају, неоспорно је истаћи да је потписивање Болоњске декларације и ступање у европски простор високог образовања унело неколико новина попут смањења оптерећења студента у погледу литературе, скраћивања времена студирања и завршетка студија, веће просечне оцене као и мобилности која је постала олакшана. Но, простор за унапређење кључних начела Болоњске декларације још увек постоји и свакако је неопходан ради постизања ефективности и квалитета високог образовања у Републици Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антоловић, Михаел, и Виолета Петковић. 2010. „Studio Bolognese и Болоњска реформа високог образовања у Србији.” *Педагошка стварност* 56 (3-4) 196–206.
- Гајић, Оливера, Марков, Слободанка, и Бранка Радуловић. 2013. „Мишљење студената о предностима и манама Болоњског система.” *Педагошка стварност* 59 (1): 66–79.
- Маринковић Недучин, Радмила, Мирослав, Планчак, Михајло, Бабин, Хелена, Хиршенбергер, и Предраг Лажетић. 2006. „Кратак водич кроз Болоњски процес и нови систем студирања.” Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.
- Новаковић, Нада. 2014. „Глобализација, глобализација образовања и Болоњска декларација.” 38 (1): 285–298.
- Спасојевић, Душан, Клеут, Јелена, и Јелена Бранковић. 2012. „Друштвене промене, Болоњски процес и трећа мисија Универзитета у Србији.” *Теме* 36 (3): 1157–1172.
- Универзитет у Новом Саду [УНС]. 2007. *Речник појмова Болоњског процес*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.
- Bodroški Spariosu, Biljana. 2017. *Univerzitetsko obrazovanje pred stalnim izazovima*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Bogdanović, Marija. 2005. „Tokovi reforme na Univerzitetu u Beogradu: globalna perspektiva.” U *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi četiri godine kasnije*, ur. Srbijanka Turajlić, 25–35. Beograd: Alternativna akademska obrazovna mreža.
- Branković, Jelena. 2010. “Decision Making on Decision Making, Deciding Governance in Higher Education in Serbia 2002–2005.” University of Oslo: Faculty of Education. Last access August 11, 2021. <http://www.herdata.org/public/Brankovic-thesis.pdf>.
- Damjanović, Radovan, i Rajko Šofranac. 2010. *Bolonjski proces i kvalitet visokog obrazovanja*. Podgorica: Pobjeda.

- European Commission. 2018. "The EU in support of the Bologna Process." Luxembourg:
- Jarić, Isidora, i Martina Vukasović. 2009. „Bolonjska reforma visokog školstva: mapiranje faktora niske efikasnosti studiranja.” *Filozofija i društvo* 2 (3): 119–151. doi: 10.2298/FID0902119J.
- Jarić, Isidora. 2010. *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić”.
- Lukić, Svetlana, i Dragoslav, Petrović. 2005. „Iskustva nakon dve godine: pilot studije u skladu s Bolonjskom deklaracijom” U *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi četiri godine kasnije*, ur. Srbijanka Turajlić, 214–224. Beograd: Alternativna akademska obrazovna mreža.
- Marinković Nedučin, Radmila, i Predrag Lazetić. 2002. *Evropski sistem prenosa bodova u visokom školstvu. Vodič kroz ECTS*. Beograd: Alternativna akademska obrazovna mreža.
- Observatory Magna Charta Universitatum. 2018. Last access August 10, 2021. <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/read-the-magna-charta/the-magna-charta>.
- Pavlović, Nebojša. 2016. „Sprovedenje Bolonjskog procesa u Srbiji.” *Pedagogija* 71 (1): 60–83.
- Penezić, Marija. 2017. „Bolonjski sistem-pravila, mitovi i realnost.” *Beleške*. Poslednji pristup 12. avgust. 2021. <https://beleske.com/bolonjski-sistem/>.
- Perić, Dragoslav, Martinović, Dragoljub, i Slobodan Obradović. 2005. „Transformacija nastavnih planova i programa Više elektrotehničke škole u Beogradu 1996–2004.” U *Visoko obrazovanje u Srbiji na putu ka Evropi četiri godine kasnije*, ur. Srbijanka Turajlić, 88–95. Beograd: Altrnativna akademska obrazovna mreža.
- Turajlić, Srbijanka. Bolonjski proces u Srbiji. IX Skup Trendovi razvoja: „Bolonjski proces i tehnički fakulteti”, Kopaonik 03. – 06. 2003. Poslednji pristup 11. avgust 2021. http://www.trend.uns.ac.rs/stskup/zbor_03/Radovi/u-1.pdf.
- Vreme. 2009. „Bolonja u Srbiji-kako gde i kako kome.” Poslenji pristup 12. avgust 2021. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=900402>.

Ljiljana Kolarski

**BOLOGNA PROCESS:
THE REPUBLIC OF
SERBIA'S PERSPECTIVES
AND CHALLENGES IN THE
IMPLEMENTATION PROCESS**

Resume

The Bologna Process is a joint venture of the countries of the European continent with the aim of creating a unique space for higher education that will enable the exchange of knowledge and ideas in order to successfully respond to the challenges of the global market. Since 1999, when the Bologna Declaration was adopted, until today, 48 countries have signed and accepted its principles. The Republic of Serbia signed the Bologna Declaration in 2003, thus starting the reform of higher education. The reform process required significant effort to adopt key principles and change the long-standing, traditional way of working. Numerous issues arise during the reform process, some of which are still in the early stages, such as the ECTS and mobility. Therefore, the main goal of the paper is to try to gain a more comprehensive overview of the current state of implementation of the Bologna Process in the field of higher education in the Republic of Serbia through the analysis of the most common problems, as well as the possibility for improvement.

Keywords: Bologna Declaration, European Union, Republic of Serbia, higher education, cooperation in the field of higher education, reform.

* Овај рад је примљен 02. октобра 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 22. децембра 2021. године.